

33. Шематизм Івано-Франківської єпархії Української греко-католицької церкви станом на 10 листопада 1995 року Божого. Надруковано за дорученням Ординарія Івано-Франківського Кир Софрона Дмитерка ЧСВВ. – Івано-Франківськ : Редакційно-видавничий відділ Івано-Франківської української греко-католицької єпархії, 1995. – 156 с.

УДК 246: 247(9)

Н. І. ЗОЛОТАРЧУК

ЗАПРОВАДЖЕННЯ ПРОЦЕСІЙНИХ ХРЕСТІВ ТА ПАТЕРИЦЬ: ТЕОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті розглянуто теологічні аспекти процесійних атрибутів. Проаналізовано процесійні хрести та патериці й вказано особливості їхнього запровадження від давніх часів до сьогодення.

Ключові слова: процесійні хрести, патериці, Літургія, декор.

Н. И. ЗОЛОТАРЧУК

ВНЕДРЕНИЕ ПРОЦЕССИОННЫХ КРЕСТОВ И ПОСОХОВ: ТЕОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

В статье рассматриваются теологические аспекты процессионных атрибутов. Анализируются процессионные кресты и посохи, указано их особенности становления и развития от давних времён доныне.

Ключевые слова: процессионные кресты, посохи, Литургия, декор.

N. I. ZOLOTARCHUK

INTRODUCTION OF PROCESSIONAL CROSSES AND SACRED FANS (RIPIDIA E EXIPTERA): THEOLOGICAL ASPECT

The article considers theological aspects of processional attributes. It analyzes limited number of the processional crosses and the sacred fans and specifies the peculiarities of their formation and development from the old times to the present days.

Key words: processional crosses, ripidia e exiptera, Liturgy, decoration.

Сакральне мистецтво в храмах є частиною мистецької спадщини народу. Воно, незважаючи на різні впливи та запозичення кожної епохи, зберегло глибоку традиційність і самобутність, що спостерігалось як в консервативній вірності першовзірцям, так і в розумінні самого облаштування храму. Храм є синтезом різних видів художньої творчості, змістовим стержнем якого є щоденна Літургія [7, с. 21].

Для дослідження становлення і розвитку процесійних христів та патериць необхідно стисло розглянути літургійний аспект функціонування цих атрибутів церковного простору. З Літургією пов'язане церковне дійство – релігійні процесії. Літургійні аспекти церковних процесій висвітлюються в працях о. Л. Гузара, о. Ю. Катрія, Л. Лужицького, М. Любачевського, П. Черемиського та простежуються в невеликій кількості мистецтвознавчих публікацій.

Цінна інформація міститься в різноманітних типіконах (літургійних й адміністративних документах, які регламентують щоденне життя в монастирях), а також у приватних та церковних майнових описах [7, с. 27].

Посібники з літургики пропонують поділ процесій на типи: «1. Літургійні процесії – проводяться у вузьких літургійних межах тільки для духовенства. 2. Святкові (щорічні) процесії – на Різдво, в дні Трійці, на Вербову неділю, Паску, Воздвиження Чесного Хреста, тощо. 3. Покаянні процесії (хресна дорога) 4. Поминальні процесії. 5. Процесії з приводу перенесення мощей святих з кладовища до соборів» [7, с. 23; 31, с. 465].

Сьогодні недостатньо вивчені важливі компоненти релігійних процесій в духовно-мистецькому вираженні. Тому метою статті є висвітлення впливу церковних процесій на мистецько-культурне життя і духовність народу та виявлення ролі художнього компонента у таких дійствах.

Зображення хреста Господнього від його сприйняття як знаряддя кари до знаку перемоги, а також символічна інтерпретація богословського значення хреста подається в працях С. Кіндзерявого-Пастухіва [11], М. Горішньої [32]. В одній із них сказано: «із вираженням тотожності Христос-хрест існували монограми, що вже від початків християнства появлялися на різних територіях, а саме там, де були християни – особливо на похованнях. Склалися вони з грецьких ініціалів імені Ісуса Христа, даючи разом зображення хреста» [32]. П. Кузенко у публікації «Еволюція знаку хреста в процесі культуротворення» простежує трансформацію хреста від простого знаку, пов'язаного з язичницькою міфологією, до християнського знаку з багатоманітною іконографією. Дослідник зауважує, що різні форми хреста поширювались в Україні, де його як символ християнства застосовували в побутово-обрядовій діяльності та Літургії [12, с. 613].

Графічне зображення у вигляді хреста, а саме, монограмічні зображення різних форм, що символізували життя та божество, були відомі ще до часів християнства. До прикладу, хрещатість чотирьох грецьких літер Г («гамма») у вигляді хреста – цей знак, відомий як свастика, був символом кругового сонячного руху, тобто життя.

Для доби імператора Костянтина (III ст. н. е.) властиве поєднання християнських символів із язичницькими – на одній із монет цього періоду зображено рівнокінцевий хрест під фігурою бога Сонця. Християнський символ хреста пов'язаний із богом-Сонцем, якому раніше належав знак хреста [19, с. 31; 12, с. 611]. Сакральний символ був запроваджений у карбуванні монет на території України наприкінці X ст. Унікальні нумізматичні знахідки свідчать про те, що перші спроби карбування монет робилися ще за часів Ольги та Святослава. Так, у 1957 р. в Києві під час археологічних розкопок на глибині двох метрів було виявлено найдавніший срібляник, викарбуваний в період князювання Ольги та Святослава. На одному боці монети зображено двозуб (символ на свинцевих печатках Святослава), а на другому – зігнута у лікті рука, що тримає хрест (символ на печатках княгині Ольги). Ця знахідка унікальна, оскільки подібні монети досі не траплялися в жодному іншому скарбі (монету було передано до музею Інституту археології України) [18].

Монети Київської Русі за зовнішнім виглядом схожі на монети Візантійської імперії: на одному боці перших давньоруських монетах подається зображення Христа Пантократора, на іншому – князя Володимира в поясному зрізі, над плечем якого зображено тризуб, тоді як у правій руці він тримає великий чотирикінцевий хрест. Таке подання є на золотнику Володимира Святославовича 980–1015 рр. (Мал. 1). До давньоруських монет належать золотники та срібляники раннього карбування, що більше наслідують візантійські соліди імператорів Василя II та Костянтина VIII (976–1025). На монеті зображено поясні, подекуди погрудні дві постаті, поміж яких розміщений чотирикінцевий, іноді шестикінцевий, хрещатий хрест. При детальному вивченні одного із згаданих зображень можна спостерігати в нижній частині чотирикінцевого хреста з перехрестями маленьку деталь, що нагадує новий місяць. У сьогоденні така подібність формотворення існує у процесійному хресті майстрів з Гуцульщини початку XX століття (Мал. 2). Характерним для хреста є рідковживаний декоративний елемент півмісяця в його основі, що є символом християнської перемоги над іновірцями. Такий

експонат є в експозиції Косівського музею народного мистецтва та побуту Гуцульщини [14, с. 190; 21].

Сакральне зображення стало виключно християнським у IV ст., чому сприяла перемога імператора Костянтина над Максентієм (312 рік), коли уві сні йому об'явлено знак хреста зі словами «Тим знаком переможеш», що було рушійною силою в припиненні гоніння християн, і надалі християнство стало релігією Римської імперії [32].

У Візантії різноманітні урочисті церемонії супроводжувались виходами з храму й відомі з V ст. Урочистості відбувались з приводу одруження й похорону, військових триумфів і релігійних свят (Різдва, Великодня, Трійці). [13, с. 615; 7, с. 26]. У процесі імператор Візантії виступав в оточенні релігійного ореолу як цар-первосвященик, а не як цар-мирянин. Церемонії відбувались під супровід величного співу та молитов на честь Святої Тройці, Христа, Богородиці [13, с. 616; 7, с. 26]. Церковні реліквії також носили навколо стін столиці під час наступальних облог [7, с. 26].

Визнання християнської релігії та набуття офіційного шанування хреста відбулось згідно із 73 канонам Шостого (692) і Сьомого (787) Вселенських соборів [5, с. 36–39].

У християнській традиції виникли різні форми хреста в процесі його розповсюдження: 1) у вигляді букви Т, 2) хрест Андріївський з діагональними раменами (виглядом Х), 3) грецький (чотирикінцевий з усіма рівними, іноді розширеними кінцями), 4) латинський (чотирикінцевий з видовженим вертикальним раменом) [28, с. 3–27]. За матеріалами М. Станкевича, хрест в українському мистецтві можна розділити на такі типи: чотирикінцевий (грецький), чотирикінцевий (римський), шестикінцевий, семикінцевий із подовженою середньою поперечкою, семикінцевий із рівними раменами, восьмикінцевий із похилою нижньою поперечкою, антропоморфний, свастика, трійчастий [21, с. 247]. Трактатування останнього в дослідника П. Кузенка подається як вильчастий, також автор згадує п'ятикінцевий хрест [12, с. 612].

Незважаючи на те, що Церква визнає всі види хреста, спільної думки щодо загальноприйнятої форми серед теологів і вчених не існує. О. Ю. Катрій зазначає: «VI Вселенський Собор 692 р. наказує у 73-му правилі шанувати св. хрест, але нічого не говорить про його форму. Від найдавніших часів хрест не мав єдиної форми» [10, с. 247]. Перевагу в пошануванні надають грецькому, латинському, шестикінцевому, восьмикінцевому хрестам. У католицизмі використовують хрести чотирикінцеві, у православ'ї – чотири-, шести-, восьмиконечні [26, с. 366; 12, с. 612], (Мал. 3).

Одна з важливих функцій у літургійному дійстві належала процесійним хрестам і патерицям. Інша назва цих хрестів – виносні, запрестольні. Вони належать до окремої типологічної групи літургійних хрестів [21, с. 282]. Патериці (їх ще називають ліски, подекуди – жезли) були символом влади родової, військової, цехової, а згодом вищого духовенства. Право на володіння патерицями церковним єпархіям надавали єпископи та митрополити. Таке визначення сакральних предметів подає у своїй праці науковець М. Станкевич [21, с. 290]. Ці важливі атрибути церковного простору набувають свого істинного значення лише в контексті таїнства Літургії. Їх поява перед тетраподом має символічне значення у всіх церквах – процесійний хрест трактується як присутність Ісуса Христа в храмі та нагадування присутнім про приношення Господньої жертви на хресті паралельно до безкровного жертвоприношення у Святих Тайнах на престолі, патериці – присутність херувимів, адже весь архангельський світ служить Господу. Таке символічне розкриття зображень херувимів зустрічається в біблійних казаннях про будову храму Мойсеєм. Воно пройшло певну трансформацію від майстерного гаптування на кармазині херувимів та золотого різьблення в Святилищі (Вих. 26:1, 25:18, 36:35) [3, с. 88–87, 102] до іконно-різьбленого жезлу, що має вигляд довгої палиці зі символічним круглим чи овальним завершенням в промінному оточенні в сюжетно-символічній структурі Літургії [21, с. 290].

Часто хрест виступає моделлю людини. Хрестоподібність особи з розпростертими руками та антропоморфноцентричність хреста обігрується в ритуалі та релігійних сюжетах [12, с. 610]. Так, у Старому Заповіті (Вих. 17:8–13) Мойсей, розпростерши свої руки, був прообразом знаку хреста [3]. Завдяки біблійній типологічній інтерпретації епізоди, образи та

персонажі Старого Завіту мають христологічне значення і отримують повне та правдиве значення у подіях й особах Нового Завіту – інтерпретується прообраз Ісуса Христа в Євангелії від Йоана (3: 14). Автори Нового Завіту вказують на «Пастиря Великого» овець (Євр. 3: 20), більшого за Мойсея, «Архипастиря» (1 Пт. 5:3–4). Прихід доброго Пастиря, котрого чекають, здійснюється саме в Його особі і тільки Він доручає окремим людям пастирське служіння у Церкві. Так, після Воскресіння Петро отримав наказ пасти всю Церкву (Йо. 21:15–23). На інших пастирів (Еф. 4–11) покладено обов'язок пильнувати над окремими Церквами: це «пресвітери» і «єпископи» (1 Пт. 5:1; Ді. 20:28) [24, с. 540]. Опираючись на такі положення, П. Черемський зазначає: «Службу Божу відправляють тільки єпископи і священники, бо лише вони заступають Христа Первосвященника і силою Його довершують євхаристійне освячення», а також очолюють процесійний хід із сакральною атрибутикою [29, с. 98]. Інтерпретування хреста міститься як в таїнстві спасіння, так і в розумінні його як захисту. Це відображається в застосуванні значення хреста стосовно особистого життя кожного християнина на основі слів Господа Ісуса Христа: «Коли хтось хоче іти за мною, нехай зречеться себе самого, візьме свій хрест і йде за мною» (Мт. 16:24). Знак хреста від самих початків християнства застосовувався перед кожною подією – був обов'язковим під час прийняття хрещення й інших таїнств [31], так і залишається сьогодні. Ставши визначальним знаком приналежності до християнства, хрест використовується в різних вшанувальних процесіях, прийнятих Церквою, що засвідчено на деяких гравюрах XIX століття (Мал. 4).

Тут акцент перенесено на демонстрування містичної готовності, символом втілення якої, ймовірно, був встановлений для церков процесійний хрест.

Основні елементи більшості таких візантійських церемоній сформувалися під впливом імператорських процесій навколо Константинополя та його околиць. Своїх класичних форм вони набули у VIII ст. Процесії можуть відбуватися у межах однієї церкви чи монастиря. Причини процесій можуть бути найрізноманітніші – від вшанування Бога, Богоматері чи святих до подяки їм або прохання відпущення гріхів, похорони, дароприношення [29, с. 786].

Варто відзначити обряд обходу навколо церкви під час Великої Утрени на Паску. Опівночі Великоднім хресним ходом починається заутреня. Процесія з процесійним хрестом, обабіч якого розташовані патериці та хоругви, обходить храм та повертається до його зачинених дверей. Священик повідомляє про Воскресіння Христа. Народ входить до храму, атрибутика розміщується згідно з літургійним канонем, і служіння продовжується (за типіконом Дольницького).

Відомий знавець Літургії М. Лужицький подає відомості про регламентовані православні церковні процесії в Україні: «Під час всенародних нещасть, тобто війни, голоду, епідемій, повені вірні збираються у церкві та у поході з хрестом, образами і хоругвами виходять зі священником і переходять вулицями через село чи місто, вступають до других церков чи каплиць, співаючи побожні пісні, щоб таким способом освятити повітря і землю. Тоді на найбільшій площі чи церкві відправляється Литія» [15, с. 97]. У деяких випадках Литія як посилене моління відбувається поза храмом, поєднуючись з молебнями, співом і процесійним хресним ходом [18, с. 733; 7 с. 23].

У праці П. Черемиського є зауваження, що процесії навколо церкви відбуваються також у дні храмових свят. Походи на цвинтар, де священник відправляє парастаси на знак премоги Христа над смертю, відбуваються в час Воскресіння Христового [7, с. 23]. Відправи відбуваються на некрополях, куди з хоругвами, патерицями та процесійним хрестом прямують усі віруючі. Організуються також хресні ходи з приводу перенесення мощей святих, головною метою яких було посилене аскетичне моління із продуманими маршрутами руху й визначеними зупинками для молитов. Такі церковні процесії можемо спостерігати у практиці отців Василіан Чину Святого Василя Великого міста Івано-Франківська.

Також відбуваються походи на поля, засіяні ниви, де читаються відповідні молитви. Метою таких процесій було прославлення перемоги Христа над смертю і християн над іновірцями, благословення освячення землі на багатий врожай, відвернення граду, нашестя [29, с. 45]. Папою Іоаном Павлом II було пристосовано під процесії різновид давньої служби на честь Богородиці, яка сотні років регулярно, щоп'ятниці, мала вигляд походу із Влахерну до

Халкопатії. До неї було введено нові елементи – поминальну службу за померлими, тобто процесійні атрибути приносились і на могили [20, с. 42; 7, с. 30].

Серед мистецтвознавчих публікацій трапляються тексти, присвячені історії релігійних процесій. Так, сучасна дослідниця І. Дундяк висвітлює малодосліджені аспекти українських процесійних ікон та хрестів в літургійному дійстві як оригінального явища українського мистецтва. Досить лаконічно сказано про церковні атрибути, хоча в процесії винесення процесійної ікони для почитання, процесійним хрестам та патерицям також належить провідна роль. Автор дослідження звертає увагу на вплив церковних процесій на населення, даючи змогу відчутти атмосферу, яка панувала під час урочистих дійств [7, с. 26]. Разом із християнізацією Русь-Україна прийняла і візантійську декоративну систему оформлення культового богослужіння, яка, за висловом Т. Кари-Васильєвої, «викликає піднесену атмосферу, будить переживання й уяву мирян і дозволяє їм відірватись від землі та піднятись в небо» [8, с. 117; 7, с. 21].

Церемоніальним процесіям І. Дундяк присвятила ґрунтовну статтю [6], де розглянуто релігійні процесії з їх мистецькими складовими, що й дотепер становлять важливий компонент церковного обряду.

С. Боньковська зазначає, що саме християнська святиня стає основним осередком розвитку всіх видів місцевого релігійного церковно-храмового мистецтва, у якій синтезуються мистецтво монументального й станкового декору, організації храмового простору, формування літургійно-предметного середовища та вербальний супровід церковних обрядів, де важливу групу становлять літургійно-обрядові атрибути – різнотипні церковні посудини, процесійні хрести, патериці, хоругви [4].

Аспект сакральної проблематики хрестів та патериць розглядає також В. Лукань «Процесійні хрести та патериці на Гуцульщині XVIII–XX ст.» Дослідник подає вичерпну інформацію про процесійні хрести та патериці, опираючись на подані матеріали Михайла Станкевича «Українське художнє дерево». У статті представлено групу предметів церковної обстави, проаналізовано декор патериць та процесійних хрестів [14].

Особливо цінним є найстаріший український процесійний хрест XV ст. із с. Городисько Львівської області з двостороннім живописним зображенням на площині багатофігурних сцен на релігійну тематику, з притаманною пластичною виразністю та чіткістю пропорцій (зберігається у Львівському музеї народної архітектури та побуту). Це чотирикінцевий хрест із профільованими раменами, а на середохресті центральної частини – темперне зображення Розп'яття Господнього з Пристоячими – Богородицею та Іоаном. Зворотня сторона процесійного хреста містить зображення св. Миколая на перетині рамен, обабіч якого розташовано постаті архистратига Михаїла та ангела Гаврила, внизу – свята Параскева (Мал.5), [21, с. 282–285].

Простота в композиції та технологічному вирішенні помітна в хресті для релігійної ходи з Антіохії (VIст.) (знаходиться в Мюнхені, приватній збірці). Фрагментарно збережений процесійний хрест чотирикінцевий із розширеними кінцями, оздобленими на кожному із завершень металевими кульками. Хрест декорований виґравіюваними зображеннями в колах – елементи декору нагадують орнаментальні мотиви художнього різьблення по дереву на Гуцульщині (Мал. 6). У своєму лаконізмі цей сакралізований знак дає уявлення про існування давнішніх хрестів, які донесли яскравий відбиток індивідуальної особливості творчого почерку майстра, що дозволяє виділити його доробок серед досліджуваних пам'яток сакрального мистецтва.

Не менш цікавими є твори X–XI ст.: процесійний хрест 994–1001рр. майстра Габріеля Сапарелі та процесійний хрест 1050 р. Іоана Діакона (зберігаються в художньому музеї Грузії, Тбілісі), (Мал. 7а, б). Хрести чотирикінцеві, виготовлені зі срібла з розширеними завершеннями, що на кінцях мають декоративні елементи. Їхня стилістика не характерна для українських хрестів, які ще виготовлялись із дерева, свіденням чого є найдавніший процесійний хрест з с. Городиська.

Літургійне дійство урочистого святкування Різдва Господа нашого Ісуса Христа в православній церкві Московського патріархату є досить цікавим з огляду на присутність рипід

(в деяких храмах роль рипід виконують особливі патериці), а саме: перед тетраподом, де розміщена ікона Різдва, стоїть правлячий Архімандрит, тоді як клірики тримають ці чотири ліски, створюючи віяння, немов херувими та серафими схиляються перед новонародженим Сином Божим. Рипіди, як і патериці, є предметом богослужіння. Їх застосовували для оберігання Святих Дарів від пилу та комах. На кожному етапі розвитку літургійної обрядовості рипіди зазнавали певних змін, а саме: у ранньохристиянських обрядах вони виготовлялися з кольорового пір'я, тканин, фарбованого пергаменту; відповідно до теперішніх канонічних вимог – це металеві прямокутні пластини (навскісне накладення один на одного двох квадратів), оздоблені орнаментальними мотивами, та невеликі, навхрест розміщені медальйони з іконописними зображеннями, подекуди круглої форми, як патериці чи рипіди Кирило-Білозерського монастиря та рипіда XIX ст. Псковського музею (Мал. 8а, б). У літургійній обрядовості рипіди набули символічного значення невидимо присутнього на св. Літургії архангельського світу [23, с. 203–204]. Сакральні атрибути належать до комплексів передіконостасних та запрестольних предметів і дотепер залишаються важливим компонентом церковного обряду в його духовно-мистецькому вираженні.

В типіку о. І. Дольницького, зокрема в частині V «Устави про храми» наголошено: «Храмові устави, запозичені від Західних Церков, належать до святих таїн Євхаристії, що виставляються на престолі в день храмового празника і з якими відбувається похід навколо церкви» [25].

У Католицькій церкві існувало позалітургійне вшануванням Святих Дарів, освячених під час Пресвятої Євхаристії, а саме: поклоніння Святим Дарам – адорація (лат. *adoratio* – поклоніння). Як правило, відбувалось дійство виставлення Святих Дарів на вітвар у спеціальній посудині – монстранції (варіанті дароносиці) і проводилося спеціальне богослужіння або приватна молитва віруючих перед виставленими Дарами. Початком обряду адорації є виставлення Тіла Христового в монстранції на вітвар храму. Це дійство супроводжується спеціальними піснями, присвяченими Євхаристії. Опісля завершується благословенням віруючих дароносицею (монстранцією). Адораційний обряд виник у Західній Європі на початку XIII століття. У 1264 році в літургійний календар Католицької церкви було включено свято Тіла й Крові Христових (як дяка Богові за перемогу над альбігойцями), центральним елементом якого згодом стала процесія з дароносицею поза храмом, що проходила навколо самого храму в супроводі всієї сакральної атрибутики – процесійного хреста, патериць обабіч та хоругв. Таке святкування значною мірою сприяло розвитку позалітургійного поклоніння Святим Дарам. Зазначимо, що православне богослужіння не визнає поклоніння Святим Дарам, окрім як під час Причастя. Це є істотною відмінністю від Католицької церкви [23, с. 10].

У святкових процесіях основна увага зосереджується не тільки на процесійних іконах, процесійних хрестах, патерицях, рипідах, хоругвах, плащаницях, але й на неодмінному атрибуті церковних процесій у греко-католицькій Церкві в свято Тіла Господнього – дароносицях (монстранціях), що належать, за літургією, як і вся сакральна атрибутика, до святих речей [29, с. 46; 7, с. 22]. Запозичені з римо-католицької традиції різнотипні дароносиці є літургійним посудом, який служить, щоб виставляти Пресвяте Таїнство для адорації або щоб носити його в урочистих процесіях. Ця сакральна посудина з'явилась у XIV ст. у зв'язку з розвитком євхаристійного культу. Спочатку вона мала вигляд вежі або фасаду храму з прикріпленими фігурками і була невеликого розміру, дерев'яна, подекуди металева. У період бароко релікварії робили більшого розміру, які своїм виглядом нагадували сонце, від якого розходяться промені, створюючи вражаючу схожість з патерицями.

З огляду на особливий культ Євхаристичного Христа дароносицю (монстранцію) виготовляли із золота, срібла або іншого позолоченого металу та прикрашали благородним камінням і мистецьки виконаними мініатюрами [23, с. 70], що яскраво демонструють графічні аркуші з зображенням культового предмета: на гравюрі «Св. Гіацинт Одровонж (1183–1257)» чернець тримає в лівій руці фігуру Богоматері з Ісусом, а в правій – дароносицю (Мал. 9а); сакральний атрибут розміщений на престолі в центрі – зображення на гравюрі 1850 р. «Диспут (з оригінала Рафаеля)» (Мал. 9б).

При аналізі принципів формотворення та оздоблення дароносиць спостерігаємо декоративно-орнаментальні мотиви, споріднені з патерицями, подекуди з рипідами. Є певна схожість у зовнішньому вигляді, як, наприклад, круглий двосторонній сонцясяйний диск із променистим завершенням, що має підставку. Дароносиці дископодібної, круглої чи овальної форми в променистому оточенні на оздобленій ніжці, де використовуються рельєфи архангелів. Відмінність в декоративному оздобленні цих атрибутів полягає в розташуванні зображень – рипіди містять зображення в центрі диска (Мал. 8а, б), на патерицях архангели розташовані під іконописним чи викарбуваним сюжетним мотивом (Мал. 10), а на дароносицях зображення – на орнаментованій ніжці (Мал. 11). Вельми цікавим є порівняння патериці та дароносиці. Зокрема, в патериці з Коломийського музею народного мистецтва Гуцульщини і Покуття (Мал. 12), на відміну від традиційної форми, де міститься іконописний сюжет, в центрі наближено до прозорої камери – круглої коробочки для гостей, що використовується в дароносиці.

Отже, присутність сакральної атрибутики є необхідною складовою на богослужіннях. Можна стверджувати, що хрести і патериці є незмінними артефактами процесійного ходу, який дотепер становить важливий компонент церковного обряду (як це показано на гравюрах ХІХ століття). Слід зазначити, що в літургійній практиці греко-католицької та римо-католицької церков супроводом урочистої церемонії – адораційного вшанування Пресвятої Євхаристії – є досліджувані процесійні предмети. Церковна атрибутика набуває охоронного значення в самому процесі Божественної Літургії. Наведені приклади виразно демонструють, що важливі мистецькі складові церковного простору – процесійні хрести, патериці, рипіди, дароносиці, феотрони і хоругви – стали дієвими засобами релігійного й естетичного впливу на віруючих, які надавали великого значення смислу церковних речей, які були усталеним елементом релігійного життя.

Форми сакралізованих знаків, уведених церквою в богослужіння, були запроваджені ще в VI–VIII ст. у Візантії (їх носили попереду вищих священних ієрархів). В Україні-Русі сакральна атрибутика поширилася із прийняттям християнства. Це були різні варіанти хреста (грецький, римський, шестикінцевий, восьмикінцевий), утвердження і модифікація якого тривала впродовж століть. Технологія і стилістика виготовлення художніх компонентів церковних богослужінь залежали від тенденцій розвитку мистецтва того чи іншого періоду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абетка християнської науки і обряду. – Івано-Франківськ : ІФТА, – 2002. – 339 с.
2. Біблія. Святе Письмо Старого та Нового Завіту. – Львів : Свічадо, 1994. – 1422 с.
3. Біблія. Святе Письмо Старого та Нового Завіту. – Львів : Місіонер. – 2007. – 1475 с.
4. Боньковська С. Сакральна металева пластика в системі храмового комплексу / С. Боньковська // Українське мистецтвознавство : матеріали, дослідження, рецензії. – К., – 2008. – № 8. – С. 26–28.
5. о. Гузар. Л. Хрест. Енциклопедія українознавства. НТШ. : в 10 т. / о. Л. Гузар., І. Коровицький. – Париж–Нью-Йорк, 1984. – С. 3633–3634.
6. Дундяк І. Мистецькі особливості західноукраїнських церковних процесій XVII–XVIII ст. / І. Дундяк // Вісник Прикарпатського університету. – Мистецтвознавство. – Івано-Франківськ : Плай, – 2005. – № 8. – С. 28–35.
7. Дундяк І. Процесійні ікони Західної України XVII–XIXст. Походження, іконографічні та художні особливості : дис. на здобуття ступеня канд. мистецтвознавства : спец. 17.00.05 «Образотворче мистецтво» / І. Дундяк. – Львів, 2003. – 195 с.
8. Кара-Васильєва Т. Літургійне шитво України XVII – XVIII ст. / Т. Кара-Васильєва. – Львів : Свічадо, 1996. – 230 с.
9. о. Катрій Ю. Пізнай свій обряд / Ю. Я. Катрій. – Рим : Український католицький університет, 1986. – 485 с.
10. о. Катрій Ю. Наша християнська традиція / Ю. Я. Катрій. – 2-ге вид., оновл. – Львів : Місіонер, 1999 – 396 с.

11. Кіндзерявий-Пастухів С. Дерево життя. Монографія про хрест / С. Кіндзерявий-Пастухів. – США, 1963. – 33 с.
12. Кузенко П. Еволюція знаку хреста в процесі культуротворення / П. Кузенко // Художня культура. Актуальні проблеми: науковий збірник / Академія мистецтв України ; Ін-т проблем сучасного мистецтва. – Київ : Фенікс, – 2007. – № 4. – С. 609–617.
13. Культура Византиї втора половина VII–XII в. – М. : Наука, 1989. – 725 с.
14. Лукань В. Процесійні хрести та патериці на Гуцульщині XVII–XX ст. / В. Лукань // Вісник Прикарпатського університету. – Мистецтвознавство. – Івано-Франківськ : Плай, – 2004. – № 6. – С. 184–192.
15. Лужицький Л. Літургіка греко-католицької церкви / Л. Лужицький. – Львів, 1992. – 114 с.
16. Любачевський М. Літургіка / М. Любачевський. – Рим, 1990. – 192 с.
17. Настольная книга священника. – М. : Листвица, 1998. – 320 с.
18. Настольная книга священника. – Т. 1. – М. : Издание Московской патриархии, 1983. – 703 с.
19. Нейхард А. Происхождение креста / А. Нейхард. – М., 1975. – 158 с.
20. Паттерсон-Шевченко Н. Иконы в литургии // Восточнохристианский храм. Литургия и искусство. – СПб. : Дмитрий Буланин, – 1994. – С. 36–55.
21. Станкевич М. Українське художнє дерево XVI–XX ст. / М. Станкевич. – Львів, 2002. – 480 с.
22. Станкевич М. Структура художнього тексту хреста // Українська хрестологія. Спец випуск «НЗ». – Львів, 1997. – С. 7–20.
23. Словник українського сакрального мистецтва / [авт.-упор. М. Станкевич]. – Львів : ІННАУ, 2006. – 286 с.
24. Словник біблійного богослов'я / [ред. Владика Софрон Мудрий, ЧСВВ]. – Львів : Місіонер, 1996. – 934 с.
25. Типик Української Католицької Церкви / [уклад. о. Ісидор Дольницький]. – Львів : Місіонер, 2002. – 348 с.
26. Філоненко М. Хрест / М. Філоненко // Релігієзнавчий словник / За ред. Колодного А., Ломовика Б. – К., 1996. – 366 с.
27. Художественно-эстетическая культура Древней руси XII–XVII в. / Под ред. В. В. Бычкова. – М. : Ладомир, 1996. – 556 с.
28. Хрест в українському мистецтві : каталог виставки / за ред. М. Станкевича. – Львів, 1996.
29. Черемський П. Основні поняття літургіки / П. Черемський. – Львів : Місіонер, 1996. – 158 с.
30. Catholic encyclopedia. – Huntington, Indiana, 1991. – 1001 с.
31. Lexicon der christlichen Ikonografi b.3. – Rom-Freiburg-Basen-Wien : Herder, 1990. – 575 с.
32. Горішня М. Хрест Господній : від знаряддя кари до знаку перемоги [Електронний ресурс] / М. Горішня // ПАТРИАРХАТ. – 2006. – № 5 (396). Режим доступу до журн. : <http://www.patriarkhat.org.ua/ukr/archive/article;309;396>

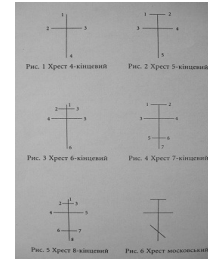
Мал. 1. Київська Русь.
Златник Володимира Святославовича
980-1015рр.

Мал. 2. Монетні зображення Василя II та Костянтина VIII (976- 1025); процесійний хрест (Інв. № 114) Гуцульщини поч. XX ст. експозиція Косівського музею народного мистецтва та побуту Гуцульщини.

Мал. 3. Форма українського хреста
(За матеріалами о. Ю. Катрія)

Мал. 6. Хрест для релігійної ходи, Антіохії VIст. Мюнхен, приватна збірка.

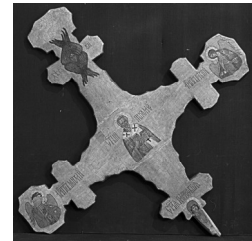
Мал. 7а). Процесійний хрест 994 – 1001рр., майстер Габріель Сапарелі, срібло (розм.80x52см.)

Мал. 7б). Процесійний хрест 1050р., майстер Іоан Діакон, срібло (розм. 75x42)

Мал. 5а) Процесійний хрест XV ст., с. Городисько, Львівської обл. зберігається у Львівському музеї народної архітектури та побуту

Мал. 5б). Процесійний хрест XV ст.(зворот)., с. Городисько, Львівської обл. зберігається у Львівському музеї народної архітектури та побуту

Мал. 8а). Рипіди, Кирило-Білозерського монастиря

Мал. 8б). Рипіда XIXст. Псковського музею

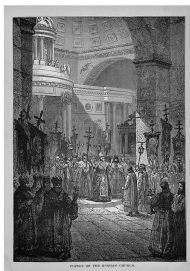
Мал. 10. Патериця XIX ст. монастирської церкви Пресвятої Богородиці, м. Тисмениці, Івано-Франківської обл.

Мал. 11. Дароносиця (монстранція) XIXст. (Зберігається у фондосховищах музею історії релігії м. Львова)

Мал. 12. Патериця XX ст., Коломийського музею народного мистецтва Гуцульщини і Покуття

Мал. 4а). Руське духовенство. Гравюра на дереві 1880 (розм. 11x18)

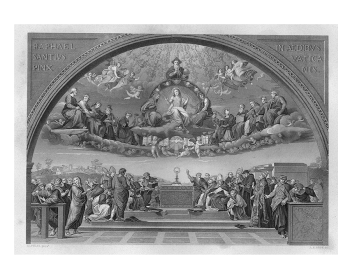
Мал. 4б). Архієпископ Василій 1830 р., Літографія (розм. 12,5x16,5 см)

Мал. 4в).Перенесення ікони 1830 р., Літографія (розм. 12,5x17 см)

Мал. 9а).Гравюра св Гіацинт Одровонж (1183 - 1257)

Мал. 9б). Графіка Спір про Св.Причастя, із ориг. Рафаеля, 1850р.